

Desetljeća Arièsove povijesti djetinjstva

MARIJANA HAMERŠAK

Institut za etnologiju i folkloristiku Zagreb, Republika Hrvatska

Autorica prati i problematizira polazišta i recepciju knjige Philippea Arièsa *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* (*Dijete i obiteljski život za Staroga poretka*, u prijevodu na druge jezike *Stoljeća djetinjstva*), prema mišljenju mnogih, začetničkog i nezaobilaznog naslova u području proteklih desetljeća institucionalno prepoznatljive historiografije djetinjstva. Nakon osvrta na malobrojne Arièsove prethodnike, usredotočuje se na odnos njegove studije i tadašnjih historiografsko-akademskih trendova te na kritike njezinih epistemoloških i metodoloških ishodišta. U drugom dijelu teksta autorica sučeljava L. Stoneovu i L. de Mauseovu povijest djetinjstva s Arièsovim zaključcima i izvodima, naznačujući pritom mjesta na kojima se oni susreću i mimoilaze s novijim povijestima djetinjstva.

Ključne riječi: Philippe Ariès, povijest djetinjstva, historiografija

Sredinom 1980-ih američki je komunikolog Neil Postman u znanstveno nepretencioznoj no često citiranoj knjizi *The Disappearance of Childhood* (*Nestanak djetinjstva*) napisao da povjesničari – a time i povjesničari djetinjstva – «obično stižu tek na pokop». Historiografija se, drži Postman, javlja tek «kad je određeni događaj završen, kad je razdoblje iscrpljeno, kad više nije vjerojatno da slijedi neka nova i još snažnija faza». ¹ Ostavljajući po strani u literaturi već isticane poteškoće s Postmanovom knjigom, ² u nastavku ću se zadržati na njegovoj dijagnozi da je historiografija djetinjstva jedan od simptoma «smrti» djetinjstva. Nju pritom neću brzopotezno diskvalificirati pozivajući se, recimo, na njemačkog povjesničara Thomasa Nipperdeyja, koji je jednom prilikom primijetio da «svaka skupina danas zapošljava vlastitog povjesničara kako bi time ozakonila specifičnost svoje jedinstvenosti i stvorila vlastitu povijest». ³ Umjesto da osvrtno na *Nestanak djetinjstva* okončam Nipperdeyjevimi riječima, Postmanove opaske o odnosu povijesti i djetinjstva

¹ Neil POSTMAN, *The Disappearance of Childhood*, New York 1994., 5.

² O tom vidi npr. David BUCKINGHAM, *After the Death of Childhood. Growing up in the Age of Electronic Media*, Oxford 2000., 21.-41. te Patrizia LOMBARDO, «Introduction: The End of Childhood?», *Critical Quarterly*, 40/1998., br. 3, 1.-7.

³ Prema Konrad KÖSTLIN, «Nova shvaćanja regije i kulture», *Narodna umjetnost*, 38/ 2001., br. 2, 34.

poslužiti će mi kao povod za raspravu o onom rukavcu historiografije djetinjstva koji je višestruko prisutan i u Postmanovoj knjizi. Riječ je o historiografskom odvjetku kojeg se Postman – osim u usputnim i nesretno izabranim doskočicama – dotiče i pri izvodu zaključka prema kojem je u suvremenom američkom društvu nestala razlika između djetinjstva i zrelosti. Djetinjstvo može nestati – drži on – upravo stoga što je povijesno promjenjiva kategorija, a ne biološka danost, jer ako je već jednom u prošlosti moglo biti izumljeno, bolje rečeno otkriveno, onda je sasvim razumljivo da danas može biti i zaboravljeno.⁴

Među historiografskim radovima na koje se Postman u *Nestanku djetinjstva* poziva istaknuto mjesto zauzima knjiga Philippea Arièsa *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime (Dijete i obiteljski život za Staroga poretka)*, prvi put objavljena 1960. godine.⁵ Riječ je o proteklih desetljeća za mnoge inspirativnom naslovu,⁶ kojeg se barem usput dotiču i Suzana Leček, Jasminka Ledić i Andrea Feldman, autorice recentnih historiografskih studija o djetinjstvu u Hrvatskoj.

Suzana Leček kazivanja o djetinjstvu na selu u sjeverozapadnoj Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova, sučeljava ponajprije s radovima Jean-Louis Flandrina i Michaela Mitterauera, no u poglavlju o odnosu djece i roditelja podsjeća da je na povijesno promjenjivu dinamiku tog odnosa prvi uputio Ariès.⁷ Jasminka Ledić bavila se dnevnikom Mladena Lokara, mladića iz Praputnjaka kraj Rijeke, koji se 1930-ih školovao u Zagrebu, nastavljajući se pritom na onaj pravac istraživanja povijesti djetinjstva i mladosti u kojem ključnu ulogu ima interpretacija memoara, dnevnika, pisama i drugih nefikcionalnih književnih tekstova.⁸ Ona se na Arièsovu knjigu osvrće u uvodnom dijelu svoje studije u kojem iznosi kratak pregled historiografije djetinjstva.⁹

⁴ N. POSTMAN, *The Disappearance.*, 3.-51.

⁵ Knjiga *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* prevedena je 1962. na engleski, 1968. na talijanski te 1975. na njemački jezik. U hrvatskim je javnim knjižnicama dostupan izvornik njezina drugog francuskog izdanja (Philippe ARIÈS, *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris 1973.), zatim njegov prijevod na srpski (Filip ARIJES [Philippe ARIÈS], *Vekovi djetinjstva*, Beograd 1989., prevela Nevena Novović) te slovenski (Philippe ARIÈS, *Otrok in družinsko življenje u starom režimu*, Ljubljana 1991., preveo Bojan Baskar) jezik. U ovom ću radu uspoređo upućivati na drugo francusko izdanje i na njegov prijevod na srpski jezik koji je – premda u odnosu na izvornik znatno skraćen i ne uvijek pouzdan – zainteresiranim čitateljima ipak najdostupniji.

⁶ Arièsove zaključke o povijesti djetinjstva preuzimaju ili se pak na njih pozivaju, primjerice, Michel FOUCAULT, *Znanje i moć*, Zagreb 1994., 21., preveo Rade Kalanj, zatim Ivan ILIĆ [Ivan ILLICH], *Dole škole*, Beograd 1972., 39., preveo: Slobodan Đorđević te Richard SENNETT, *Nestanak javnog čovjeka*, Zagreb 1989., 119.-121., preveo Srđan Dvornik.

⁷ Suzana LEČEK, "Nismo meli vremena za igrati se... Djetinjstvo na selu (1918-1941)", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, 30/1997., 234. Članak je objavljen i u Suzana LEČEK, *Seljačka obitelj u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1918. –1941.*, Zagreb-Slavonski Brod 2003., 384.

⁸ Za ogledni primjer tog pristupa vidi Linda POLLOCK, *Forgotten Children. Parent-Child Relations from 1500 to 1900*, Cambridge 1983.

Poput Ledić, i Andrea Feldman o djetinjstvu piše na temelju nefikcionalnoga književnog teksta, memoara *Jugenderinnerungen aus Kroatien (Uspomene iz Hrvatske)* Imbre Tkalca. Premda Tkalčeva sjećanja na dječastvo ne kontekstualizira istraživanjima povijesti djetinjstva, ona u prvoj bilješci ipak, doduše, uopće ne napominje da su «istraživanja [povijesti] djetinjstva bila relativno rijetka» te navodi pet naslova iz tog područja, među njima i Arièsov «još uvijek koristan vodič».¹⁰ S druge strane, Marija Karbić u članku o regulaciji prava i statusa nezakonite djece u međurječju Save i Drave tijekom 15. i 16. stoljeća ne spominje Arièsa, što je donekle i očekivano budući da se autorica (uz iznimku dijela u kojem analizira sankcioniranje čedomorstva) djecom ne bavi kao dobnom, nego kao srodničkom skupinom.¹¹ Karbić se, međutim, na Arièsa ne poziva ni u članku o statusu zakonite djece u istom razdoblju i na istom prostoru, točnije, o roditeljskim ovlastima nad djecom, dobnim odrednicama djetinjstva, broju djece, zaštiti djece i sudbini djece nakon smrti roditelja.¹²

Arièsovoj se knjizi pripisuje u zaslugu da je u znanost o povijesti «uvela novo područje – možda bi bolje bilo reći, novi predmet proučavanja».¹³ Sve do njezine pojave povijest djetinjstva bila je, kako to piše Richard T. Vann, «gotovo nedirnutu područje».¹⁴ Povjesničari prije Arièsa tek su se iznimno zasebno bavili tom temom, a i tada s naglašeno antikvarnim pristupom.¹⁵ Osim u tim tematski i fenomenološki – bez vrijednosnoga naboja te riječi – ograničenim radovima, djelići prošlih djetinjstava dotada su se nazirali i u onim tekstovima koji su se najčešće iz perspektive svojega doba bavili poviješću školstva,¹⁶ zakonskom regulacijom dječjega rada i maloljetničke delikvencije,¹⁷ natalite-

⁹ Jasminka LEDIĆ, *Dnevnik Mladena Lokara. Uvod u povijest djetinjstva i mladosti*, Rijeka 2000., 9.-10.

¹⁰ Andrea FELDMAN, "Imbro Tkalac: Memoirs of Boyhood in Nineteenth Century Croatia", *Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century*, (ur. Slobodan Naumović i Miroslav Jovanović), Beograd-Graz 2001., 83.

¹¹ Marija KARBIĆ, "Što znamo o nezakonitoj djeci u gradskim naseljima u međurječju Save i Drave tijekom srednjeg vijeka?", *Scrinia Slavonica*, 2/2002., 168.-177.

¹² Marija KARBIĆ, "Prilog poznavanju položaja djece u srednjovjekovnim gradskim naseljima u međurječju Save i Drave", *Scrinia Slavonica*, 3/2003., 57.-69.

¹³ Egle BECCHI i Dominique JULIA, "Storia dell' infanzia, senza parole?", *Storia dell' infanzia*, (ur. E. Becchi i D. Julia), Roma-Bari 1996., VIII.

¹⁴ Richard T. VANN, "The Youth of *Centuries of Childhood*", *History & Theory*, 21/1982., br. 2, 281. Za slično mišljenje vidi, primjerice, E. BECCHI i D. JULIA, "Storia dell' infanzia, senza parole?", *Storia dell' infanzia*, (ur. E. Becchi i D. Julia), Roma-Bari 1996., VIII., kao i Hugh CUNNINGHAM, *Children and Childhood in the Western Society since 1500*, London i New York 1995., 4.-5., zatim Colin HEYWOOD, *A History of Childhood. Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times*, Oxford 2001., 5. te Patrick H. HUTTON, "Late-life Historical Reflections of Philippe Ariès on the Family in Contemporary Culture", *The Journal of Family History*, 26/2001., br. 3, 396.

¹⁵ O tomu više u H. CUNNINGHAM, *Children and Childhood*, 4.-6.

¹⁶ Za Hrvatsku vidi npr. Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije. Od najstarijih vremena do danas*, sv. 1.-11., Zagreb 1910.-1913. ili *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, (ur. Dragutin FRANKOVIĆ), Zagreb 1958.

¹⁷ C. HEYWOOD, *A History of Childhood*, 5.

tom, napose kontrolom začeca i rađanja¹⁸ i dr. Od tih antikvarnih i usputnih osvrtâ na prošla djetinjstva Arièsova je knjiga, s jedne strane, baštinila mjestimice «zgrtalački» odnos prema gradivu te, s druge, suvremenom perspektivom obilježen pristup prošlosti. No, ona je, za razliku od njih, bila zaokupljena mijenama ideje djetinjstva u dužem vremenskom odsječku i širem društveno-kulturnom području.

Arièsova studija o djetinjstvu imala je osim već spomenutih – uvjetno rečeno – tematskih prethodnika i one interpretativne, među kojima bih slijedom Hughâ Cunninghama¹⁹ izdvojila sociologa Norberta Eliasa, točnije, nekoliko paragrafa njegove knjige *O procesu civilizacije* iz 1939. godine.²⁰ Eliasove opaske o djetinjstvu u srednjem vijeku bliske su Arièsovu zaključku prema kojem su djeca u srednjovjekovlju od onog trenutka kad više nisu trebala neprestanu njegu majke ili dadilje u potpunosti pripadala društvu odraslih koje «nama danas vrlo često djeluje djetinjasto».²¹ Elias je dvadesetak godina prije Arièsa temeljem naputaka o lijepom ponašanju pisao da je razlika između djece i odraslih u srednjem vijeku bila znatno manja nego početkom dvadesetog stoljeća. Ti su naputci, naime, odrasle upozoravali na neprimjerenost onih oblika ponašanja što se «još i danas mogu primijetiti kod djece. I danas se djeci oštro nalâže da ne posežu za nečim što se nalâzi na stolu čim im zato dođe volja i da se ne češu ili pak da za stolom ne dodiruju nos, uši, oči ili druge dijelove svoga tijela.»²²

Tezu o srednjovjekovnoj «dobnoj uravnilovci» Elias je, napominjem, u konačnici sasvim različito formulirao od Arièsa. Prema Eliasu odrasli su u srednjem vijeku bili – s obzirom na današnja mjerila – djetinjasti, dok su za Arièsa djeca tada bila «umanjeni odrasli».²³ Razlika u načinu na koji su Elias i Ariès izrekli svoje teze odaje tek raskorak u očištu, ali ne i u detekciji fenomena, pa bi se i unatoč njoj moglo zaključiti da je knjiga *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* razrada i dopuna Eliasovih uvida o djetinjstvu u srednjovjekovlju. Bio bi to ipak pre nagljen zaključak, jer Ariès se u svojoj studiji o dje-

¹⁸ E. BECCHI i D. JULIA, «Storia dell' infanzia, senza parole?», *Storia dell' infanzia*, (ur. E. Becchi i D. Julia), Roma-Bari 1996., VIII. Za Hrvatsku vidi recimo Andre JUTRONIĆ, «Smrtnost djece u Splitu od g. 1742. do 1830.», *Starine JAZU*, 47/1957., 135.-153.

¹⁹ H. CUNNINGHAM, *Children and Childhood.*, 5.

²⁰ Norbert ELIAS, *O procesu civilizacije. Sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Zagreb 1996., preveo Marijan Bobinac, 188.-189. Suzana Leček i Michael Anderson napominju da je Arièsovoj knjizi blizak rani rad švedskog etnologa Börjea Hanssena (1956). Za Hanssena su «svakodnevni odnosi skandinavskih seljaka vjerojatno bili više usmjereni na proizvodnu ili obitavališnu skupinu, odnosno radne i susjedske odnose, nego na nuklearnu obitelj» (prema Michael ANDERSON, *Approaches to the History of the Western Family, 1500-1914*, London 1994., 41.-42.). I on je, kao Ariès, smatrao da su «moderna obitelj i odnosi u njoj kakve danas poznajemo, razmjerno novijeg datuma» (prema S. LEČEK, *Seljačka obitelj.*, 6.). Hanssenovu studiju spominjem – premda mi ona, kao i tolike druge, nije bila dostupna – kako bih uputila na još jednog mogućeg interpretativnog prethodnika knjige *Dijete i obitelj za Staroga poretka*, ali i podsjetila na, čini mi se, neizbježnu, premda – nadam se – ne i presudnu, bibliografsku ograničenost ovoga rada.

²¹ P. ARIÈS, *L'enfant.*, 178.; F. ARIJES (P. ARIÈS), *Vekovi.*, 176.

²² N. ELIAS, *O procesu.*, 189.

²³ P. ARIÈS, *L'enfant.*, 53.; F. ARIJES (P. ARIÈS), *Vekovi.*, 58.

tinjstvu nijednom ne poziva na Eliasa – što i ne čudi ako se zna da je knjiga *O procesu civilizacije* sve do 1970-ih bila nepoznata većini povjesničara.²⁴

U prethodnike Arièsove knjige valja, nadalje, ubrojiti i studiju *The Child in Human Progress (Dijete i razvoj čovječanstva)* Georgea Henrya Paynea iz 1916. godine, koju Richard T. Vann opisuje kao prvi pregled povijesti djetinjstva.²⁵ Ona je, za razliku od Eliàsove «skice» povijesti djetinjstva koja je ipak «otkrivena» 1970-ih, ostala – uz poneke iznimke – gotovo sasvim nepoznata povjesničarima. Riječ je o knjizi koja bi se – sudim li prema Vannovu i de Mauseovu prikazu – mogla svrstati u red tematskih ili, s obzirom na njezinu interpretativnu širinu, konceptijskih, ali ne i neposrednih bibliografskih prethodnika.²⁶

Neposredno bibliografsko ishodište knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* trebalo bi, dakle, potražiti drugdje. Među kandidatima za to mjesto izdvaja se jedan raniji Arièsov tekst, točnije, poglavlje «L'enfant dans la famille» («Dijete u obitelji») koje je 1948. objavio u knjizi *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle (Povijest francuskog stanovništva i njegovih svjetonazora prije 18. stoljeća)*. Ariès je ondje, kao i u knjizi *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka*, promicao tezu o povijesno stubokom različitim koncepcijama djetinjstva. Štoviše, i ondje je djetinjstvo interpretirao kao «otkrivenu» kategoriju, zaključivši da je dijete «u 17. stoljeću bilo ignorirano, u 18. otkriveno, da bi u 19. postalo pravim tiraninom».²⁷ No, to je otkriće uočio na temelju različitih izvora i među različitim društvenim skupinama. U poglavlju «Dijete u obitelji» uvelike se oslanjao na opće demografske pokazatelje, dok je u knjizi *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* za njima posezao tek iznimno, priklonivši se interpretaciji tekstualnih i vizualnih izvora najčešće mjerodavnih isključivo za život viših društvenih slojeva. Knjiga se od članka razlikuje i utoliko što je interpretaciju probuđenog interesa učenjaka za djetinjstvo²⁸ u njoj proširio analizom mijena obrazovnog sustava.²⁹

Arièsova povijest djetinjstva

Radovi o kojima je bilo riječi u prethodnom poglavlju, točnije, antikvarne i fragmentarne povijesti djetinjstva, zatim knjiga *O procesu civilizacije* te konačno tekst «Dijete u obitelji» barem na kronološkoj razini ozbiljno podričaju Postmanovu tvrdnju da je interes povjesničara za djetinjstvo simptom

²⁴ Tako Nicholas STARGARDT, "German Childhoods: The Making of a Historiography", *German History*, 16/1998., br. 1, 5.

²⁵ R. T. VANN, "The Youth of Centuries of Childhood", *History & Theory*, 21/1982., br. 2, 280.

²⁶ Na Paynea se, recimo, poziva Lloyd de Mause u uvodniku zbornika o kojem će više riječi biti u nastavku članka. Usp. Lloyd DE MAUSE, "The Evolution of Childhood", *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 6.

²⁷ Philippe ARIÈS, *Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe siècle*, Paris 1971., 326.

²⁸ Isto, 322.-327.

²⁹ P. ARIÈS, *L'enfant*, 187.-207.; F. ARIJES (P. ARIÈS), *Vekovi*, 189.-218.

«smrti» djetinjstva. Može li, naime, njihov interes svjedočiti o smrti djetinjstva izazvanoj – prema Postmanovu mišljenju – prevlašću vizualnih medija, napose, televizije³⁰ ako je televizijski program prvi put emitiran tri godine prije no što je Eliasova knjiga *O procesu civilizacije* izašla iz tiska, dok se potkraj 1940-ih, kad Ariès objavljuje «Dijete u obitelji», televizijska mreža tek počela širiti? –³¹ Ova primjedba nije, priznajem, najprimjerenija budući da Postman početak istraživanja povijesti djetinjstva izrijekom izjednačuje s institucionalnom afirmacijom tog područja, koja se – kao što spomenuh – može pratiti tek nakon Arièsove knjige. No, pristati uz gledište da je djetinjstvo tek prije četiri desetljeća postalo prepoznatljivim područjem interesa znanosti o povijesti, nipošto ne znači i pristati uz Postmanovu primjedbu da je zamah historiografije djetinjstva jedan od simptoma njegovog nestanka. Prije bi se moglo reći da je afirmacija toga područja simptomatična za onodobna istraživanja prošlosti. Prihvati li se, naime, ocjena recentne stručne enciklopedije da je Ariès «jedan od pionira *mentalité* pristupa društvenom životu u prošlosti»,³² i njegov će interes za djetinjstvo biti razumljiv u kontekstu onih istraživačkih zaokupljenosti koje se obično povezuju s radovima povjesničara mentaliteta. Znam da bi na ovom mjestu bilo preuzetno upustiti se u definiranje visoko neodređene etikete «povijest mentaliteta»³³ ili u sažimanje bitno različitih nagnuća takozvanih «novih francuskih povjesničara»,³⁴ no ipak ću napomenuti da oni, kako to piše Mirjana Gross, svakodnevne činjenice drže povijesnima, dok je tradicionalna historiografija birala događaje i ličnosti «vrijedne uspomene»³⁵. U odnosu na svoje prethodnike oni se, nadalje, koriste novim izvorima i metodama, a teritorij povjesničara šire na dotada nezanimljiva područja ljudskog ponašanja i na društvene slojeve koji u tradicionalnoj historiografiji nisu bili predmet istraživanja.³⁶ Parafrazirajući Postmana, moglo bi se, dakle, reći

³⁰ N. POSTMAN, *The Disappearance*, 81.-97.

³¹ Za povijest televizije i televizijskog programa vidi npr. Nikola VONČINA i Nenad PUHOVSKI, «Televizija», *Hrvatski leksikon*, sv. 2., Zagreb 1997., 562.

³² Peter RUSHTON, «Ariès, Philippe», *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, sv. 1., Chicago-London 1999., 50. O tomu isto i P. H. HUTTON, «The Politics of Young Philippe Ariès», *French Historical Studies*, 21/1998., br. 3, 475.

³³ Tako Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 1996., 257.

³⁴ Odrednica nova francuska povijest «pokriva» kronološki, tematski, metodološki i teorijski iznimno raznorodne pristupe i radove koji se u retrospektivnim pregledima najčešće atomiziraju u četiri generacijske skupine: generaciju nakon 1930. koja se okupila oko Marca Blocha i Luciena Febvrea, poslijeratnu generaciju na čelu s Ferdinandom Braudelom, zatim treću generaciju koja prelazi granice Francuske i nastavlja se na Febvreovu povijest mentaliteta utemeljenu na književnim izvorima, s jedne, i zaokupljenu ljudskim ponašanjem i vrijednosnim normama, s druge strane, te, konačno, četvrtu generaciju usmjerenu na istraživanje kulture u najširem značenju tog pojma. Usp. npr. *Isto*, 240.-241.

³⁵ *Isto*, 239.

³⁶ Za pregled nagnuća i postavki povijesti mentaliteta vidi npr. *Isto*, 240. te Patrick H. HUTTON, «The History of Mentalities: The New Map of Cultural History», *History & Theory*, 20/1981., br. 3, 240.

da «novi povjesničari», a s njima i Ariès ne dolaze da bi pokopali, nego da bi vidjeli ono što njihove prethodnike nije zanimalo.

Sprega Arièsova istraživanja djetinjstva i nove francuske historiografije ima i svoje naličje. Čini se, naime, da Arièsova znamenita knjiga o svakidašnjici i genezi jednoga suvremene koncepcije – odnosno o onim fenomenima koji čine gradivno tkivo «nove historiografije»³⁷ – svojem autoru ipak nije priskrbila i nedvojbenu naslov jednog od probitačnijih zastupnika nove francuske povijesti. Primjerice, u zborniku *Nova kulturna historija*, koji, dakako, nije zamišljen kao repetitorij vrhunaca nove francuske historiografije, ali je zaokupljen teorijskim pitanjima uvelike izniklim u tom okrilju, začetnik povijesti djetinjstva spominje se samo jednom i to u tekstu Patricije O'Brien, koja podsjeća da je Lynn Hunt u povjesničare procesa civilizacije uz Foucaulta svrstala još «dvojicu, u odnosu na povijesnu struku marginalnih historičara, Philippa Arièsa i Norberta Eliasa».³⁸

Arièsov status historiografskog marginalca odaju i prve reakcije na njegovu znamenitu knjigu. Ona nije poput Eliasove pala u višedesetljetni zaborav, premda taj ishod ne bi bio nimalo neočekivan s obzirom na šutnju s kojom je dočekana. Kako je to Richard T. Vann napisao povodom dvadesetprve godišnjice knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka*, znanstveni časopisi uglavnom nisu zabilježili njezinu pojavu.³⁹ Tijekom prvih pet godina života Arièsove knjige, uključujući, dakle, i prve tri godine nakon što je prevedena na engleski jezik, samo su četiri časopisa iz područja antropologije, odgoja i školstva, povijesti, psihologije i sociologije objavila njezin prikaz. Časopis *Annales*, neslužbeno glasilo novih francuskih povjesničara, spomenuo ju je tek 1962. godine, a i tada u vijestici o njezinu prijevodu na engleski jezik. Taj isprva iznimno skroman odjek knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* Vann tumači u kontekstu prakse da recepcija knjige koja zahvaća tematsko i metodološke obzorje nekolicine disciplina u nedostatku učinkovitijeg mehanizma ovisi o reakcijama u matičnoj disciplini. Oskudan interes u matičnoj disciplini on pak objašnjava poteškoćama s kojima su se urednici historiografskih časopisa vjerojatno susreli pri pokušaju da Arièsovu knjigu uklope u već postojeće konceptualne mape i da s obzirom na njih pronađu prikladne recenzente. Vannovo objašnjenje šutnje s kojom je dočekana jedna od najpoznatijih knjiga o povijesti djetinjstva uvjerljivo su nadopunili Egle Becchi i Dominique Julia, protumačivši je i u kontekstu Arièsova izvanakademskog položaja.⁴⁰ On

³⁷ Usp. Šarl-Olivije KARBONEL [Charles-Olivier CARBONEL], *Istoriografija*, Beograd 1999., 108.-110., preveo Aljoša Mimica

³⁸ Patricia O'BRIEN, "Historija kulture Michela Foucaulta" *Nova kulturna historija*, (ur. Lynn Hunt), Zagreb 2001., 66., prevele Anamarija Hucika, Sanda Stepinac, Marina Škrabalo i Sanja Zubak

³⁹ Iscrpan prikaz recepcije Arièsove knjige vidi u R. T. VANN, "The Youth of *Centuries of Childhood*", *History & Theory*, 21/1982., br. 2, 279.-297.

⁴⁰ E. BECCHI i D. JULIA, "Storia dell' infanzia, senza parole?", *Storia dell' infanzia*, (ur. E. Becchi i D. Julia), Roma-Bari 1996., XVII. Objašnjenje koje su Egle Becchi i Dominique Julia ponudili u uvodniku obimnoga talijanskog zbornika o povijesti djetinjstva odlučila sam označiti kao nadopunu Vanna budući da autori donose činjenično i interpretativno gotovo istu recepciju Arièsove knjige kao i Vann, premda se ne pozivaju na njegov članak.

je, naime, u vrijeme kad je objavio knjigu o djetinjstvu radio u dokumentacijskom odjelu *Instituta za istraživanje tropskog i suptropskog voća*, pa je u odnosu na svoje kolege profesionalne povjesničare sve do 1978., kad prelazi na sveučilište,⁴¹ bio marginalan znanstvenik ili kako se sam nazivao «nedjeljni povjesničar».⁴²

Arièsov status nedjeljnog ili vikend povjesničara spominju, primjerice, i recentne stručne enciklopedije,⁴³ pregledi historiografije djetinjstva,⁴⁴ kao i pogovori knjizi *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka*.⁴⁵ U članku Adriana Wilsona taj spomen čak nadilazi funkciju uzgrednoga biografskog podatka i postaje vodič kroz Arièsove interpretativno-metodološke postupke. Wilson se, naime, u pomnoj, iako ne uvijek i odmjerenoj kritici knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka* u bilješci pita ne bi li se Arièsovim amaterizmom mogao objasniti izbor izvora s kojima se služio.⁴⁶ Ariès je, smatra Wilson, poput «pravoga» amaterskog povjesničara rabio mahom tiskano gradivo, dok je većinu, od ionako malobrojnih, rukopisnih tekstova preuzeo ili iz objavljenih zbirki ili iz antikvarnih kompilacija.⁴⁷ Taj snažan Arièsov oslonac na tiskane izvore nije sporan samo zbog – u znanosti o povijesti čini se – uvriježene navade da se otkriće novoga arhivskog dokumenta više vrednuje, nego interpretacija već poznatog.⁴⁸ On je problematičan utoliko što Ariès, kako to uočava Wilson, svjetonazor teksta ponekad mehanički izjednačava sa svjetonazorom koji je bio aktualan u trenutku kada je tekst tiskan. Primjerice, on temeljem «enciklopedijskog štiva» *Le Grand Propriétaire de toutes choses* (prijevoda latinske kompilacije iz 13. stoljeća) zaključuje da se novi odnos prema djeci javlja u 16. stoljeću, dakle, u vrijeme kada je to djelo tiskano, a ne tri stoljeća prije, kad je doista nastalo.⁴⁹ Da bi metodološki paradoks bio veći, Ariès je, što Wilson previđa, iz kompilacije *Le Grand Propriétaire de toutes choses* iščitao ne samo novu koncepciju djetinjstva nego i za srednjovjekovlje karakterističnu koncepciju ljudskog života.⁵⁰ Riječju, francuski je povjesničar djetinjstva u istom tekstu uočio i reprezentativno novovjekovne i reprezentativno

⁴¹ P. H. HUTTON, "Late-life Historical Reflections of Philippe Ariès on the Family in Contemporary Culture", *The Journal of Family History*, 26/2001, br. 3, 397.

⁴² Prema P. RUSHTON, "Ariès, Philippe". *Encyclopedia of Historians and Historical Writing*, sv. 1., Chicago-London 1999., 50.

⁴³ Vidi npr. ISTI, n. dj., 50.

⁴⁴ Vidi npr. C. HEYWOOD, *A History of Childhood*, 12.

⁴⁵ Vidi npr. Bojan BASKAR, "Nedjeljski zgodovinar' in 'desni anarhist' Philippe Ariès (Spremna beseda)", u P. ARIÈS, *Otrok in družinsko*, 501.-522.

⁴⁶ Adrian WILSON, "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History & Theory*, 19/1980, br. 2, 153.

⁴⁷ ISTI, n. dj., 135.

⁴⁸ O tomu Vladimir BITI, *Strano tijelo pri/povijesti. Etičko-politička granica identiteta*, Zagreb 2000., 71.

⁴⁹ A. WILSON, "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History & Theory*, 19/1980, br. 2, 143.-144.

⁵⁰ P. ARIÈS, *Lenfant*, 34.-43.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi*, 40.-48.

srednjovjekovne fenomene, ne dovodeći ni na trenutak u pitanje primjerenost tog postupka.

Druga osobina Arièsova odnosa prema građivu je njegov ekstenzivni oslonac na ikonografske izvore. Riječ je o, prema ocjeni Petera Burkea, metodološki dosjetljivom postupku koji je unatoč svojim očitim nedostacima nadahnuo nekolicinu povjesničara.⁵¹ Arièsu se, kako to sažima Burke, između ostalog zamjeralo da je zanemario kontekst i funkcije vizualnih tekstova što ih je interpretirao. U razdoblju kojim se bavio djeca su se najčešće prikazivala zajedno s drugim članovima obitelji, a kada su ih pak samostalno prikazivali, onda se pazilo da se njihov portret uklopi u zbirku obiteljskih portreta. Stoga većina slika na koje se Ariès poziva svjedoči prije o pojmu obitelji, nego o pojmu djetinjstva. Nekolicina je autora isticala, nadalje, da Ariès nije uzeo u obzir ni vizualne konvencije ranoga srednjovjekovlja. Rani srednji vijek je – tvrde oni, a prenosi Burke – itekako pokazivao zanimanje «za nevinost i ranjivost djeteta», no ona je «nevidljiva» gledateljima nenaviknutim na modele reprezentacije karakteristične za ranu srednjovjekovnu umjetnost.

Arièsovu interpretaciju vizualnih tekstova kritizirao je i Adrian Wilson. On ističe da ih Ariès najčešće tek pomno opisuje (kao da je prošlost doslovce upisana u izvorima), umjesto da ih kontekstualiza i analizira. Taj je odnos prema izvorima, smatra Wilson, dvostruko sporan. On je Arièsu, s jedne strane, omogućio da «otkriće djetinjstva» u vizualnim umjetnostima interpretira kao «otkriće» ideje o djetinjstvu, a ne kao dio renesansne reprezentacijske poetike, koja je u sklopu povratka antici, podrazumijevala i povratak svjetovnim temama.⁵² S druge strane, detaljni opisi vizualnih izvora omogućili su mu da kod čitatelja postigne dojam kako su s njegovom knjigom zaronili u prošlost. No, taj je dojam, napominje Wilson, puka obmana, jer su izvori koje Ariès opisuje istrgnuti iz konteksta te – što uostalom sam Ariès ne krije – odabrani iz očista sadašnjosti.⁵³ No, suvremenu perspektivu, koja je većoj ili manjoj mjeri neizbježan pratitelj svakog pisanja povijesti,⁵⁴ u Arièsovu radu možda ipak ne bi trebalo, slijedeći Wilsona, bez zadržke obilježiti kao propust. Ona je, naime, u suglasju s nagnućem novih povjesničara da prošlost rekonstruiraju u dijalogu sa suvremenošću.⁵⁵ Osim toga Arièsov se prezentizam može razumjeti i kao nastavak na ona istraživanja koja su se prije njegova upravo iz suvremene perspektive bavila poviješću djetinjstva. Suvremeno očište razumljivo je konačno i u kontekstu Arièsova, ponekad i politički spornoga, društvenog

⁵¹ Peter BURKE, *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza*, Zagreb 2003., 110.-113., preveo Marko Gregorić.

⁵² A. WILSON, "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History & Theory*, 19/1980., br. 2, 140.-146.

⁵³ ISTI, n. dj., 147.-150., kao i T. G. ASHPLANT i Adrian WILSON, "Present-centred History and the Problem of Historical Knowledge", *The Historical Journal*, 31/1988., br. 2, 256.

⁵⁴ O tomu vidi npr. u David HULL, "In Defense of Presentism", *History & Theory*, 18/1979., br. 1, 1.-15.

⁵⁵ O tomu npr. M. GROSS, *Suvremena historiografija*, 238.

angažmana koji odaje povjesničara spremnog da se svojim radom uključi u tekuće društvene prijepore.⁵⁶

Ariès – Stone – de Mause

Wilsonov tekst bio je reakcija na iznimno uspješnu, ali prečesto nekritičku recepciju knjige *Dijete i obiteljski život za Staroga poretka*. No, to nipošto nije bio prvi kritički glas upućen Arièsovoj knjizi. Njegovu su tekstu, između ostalih, prethodile i kritike Jean-Louisa Flandrina i Natalie Zemon Davis na koje se Ariès osvrnuo u predgovoru drugog izdanja svoje knjige.⁵⁷ Flandrin mu je zamjerio usredotočenost na potragu za ishodištima pojma djetinstva i obilježnost njegova istraživanja načelima tradicionalne psihologije. S druge strane, Zemon Davis dovela je u pitanje njegovu tezu o otkriću djetinstva, podsjetivši na ustaljenu ulogu koju su mladi tijekom srednjeg vijeka imali u svetkovinama i igrama u seoskim i gradskim zajednicama. Ariès je Flandrinovu kritiku samo djelomice uvažio, dok je na Zemon Davisinu odgovorio: «u knjizi o kojoj je riječ, ja sam taj problem, kao prava ljenčina, priznajem, gurnuo u stranu, svodeći ga na 'tragove' folklornih običaja [...] Moram priznati da mi savjest vjerojatno nije bila mirna, jer sam se tom problemu vratio na prvim stranicama jedne kratke povijesti obrazovanja u Francuskoj.»⁵⁸

Flandrin i Zemon Davis su svoju kritiku uputili, kao uostalom i Wilson, tek nakon što je Arièsova knjiga stekla vrlo širok krug štovatelja, odnosno, ubrzo nakon što je pod naslovom *Centuries of Childhood (Stoljeća djetinstva)* – koji ću u daljnjem tekstu rabiti umjesto naslova izvornika – 1962. godine prevedena na engleski jezik. Pojavivši se u trenutku kad je, kako to piše Lynn Hunt, socijalna povijest «pretekla političku kao najvažnije područje istraživanja»⁵⁹ ona kao da nije mogla proći nezapaženo. Američki i britanski povjesničari koji su se tih godina počeli baviti temama kao što su obitelj i/ili djetinstvo entuzijastički su prigrlili njezine teze, kao i uistinu raznovrsne i brojne izvore na kojima su se one temeljile.⁶⁰ *Stoljeća djetinstva* tako su se već 1970-ih pro-

⁵⁶ Arièsov društveni angažman označujem kao politički sporan, misleći pritom na njegovo sudjelovanje u “jednom od najradikalnijih obrazovnih eksperimenata što ga je pokrenuo novi vichijevski režim”. O tomu vidi Patrick H. HUTTON, “The Politics of Young Philippe Ariès”, *French Historical Studies*, 21/1998., br. 3, 477. Ariès je, naime, 1942. bio profesor povijesti na stigmom kolaboracionizma obilježenoj školi u kojoj su se obučavali i ideološki usmjeravali nastavnički kadrovi netom osnovanih kampova za mladež (*chantières de la jeunesse*). Za Arièsovo poslijeratno društveno djelovanje vidi npr. P. H. HUTTON, “Late-life Historical Reflections of Philippe Ariès on the Family in Contemporary Culture”, *The Journal of Family History*, 26/2001., br. 3, 395.-410. Za odnos njegova znanstvenog rada i “desno-ljevih” političkih opcija vidi i B. BASKAR, “Nedeljski zgodovinar” in ‘desni anarhist’ Philippe Ariès (Spremna beseda)”, u P. ARIÈS, *Otrok in družinsko.*, 502.-504.

⁵⁷ O tomu P. ARIÈS, *L'enfant.*, 17.-20.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi.*, 11.-15.

⁵⁸ P. ARIÈS, *L'enfant.*, 12.-13.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi.*, 18.

⁵⁹ L. HUNT, “Uvod: Historija, kultura i tekst”, *Nova kulturna historija*, (ur. L. Hunt), Zagreb 2001., 25., prevele A. Hucika, S. Stepinac, M. Škrabalo i S. Zubak. Više o prevlasti socijalne povijesti u tom razdoblju vidi npr. u Šarl-Olivije KARBONEL (Charles-Olivier CARBONEL), *Istoriografija.*, 104.-117., preveo: Aljoša Mimica.

metnula u referentnu točku brojnih – ne samo historiografskih – istraživanja djetinjstva.⁶¹ Do kraja tog desetljeća postala su obavezna literatura na američkim sveučilištima, ali i štivo čitano i izvan znanstvenih ustanova. Pritom su i unutar i izvan fakultetskih zidina uživala ugled «povijesnog izvještaja», a ne visoko sporne teze.⁶²

O današnjem statusu tog historiografskog bestsela slikovito svjedoče riječi medievalista Nicholasa Ormea:

Kad s ljudima koji se ne bave poviješću tog područja razgovaram o djeci u srednjem vijeku, oni najčešće odgovaraju s pitanjem jesu li tada djecu držali za umanjene odrasle, ili tvrdnjom da je to bilo tako. [...] Za to su popularno gledište, također, barem dijelom zaslužni i povjesničari 1960-ih i 1970-ih godina, koji su težili dokazati da je djetinjstvo u srednjem vijeku bilo bijedno i zanemareno u odnosu na današnja mjerila. Vodeći predstavnici tog gledišta su povjesničari Philippe Ariès, Lloyd de Mause i Lawrence Stone, među kojima je vjerojatno najpoznatiji Ariès.⁶³

Autori koje Nicholas Orme smješta uz Arièsa, dakle, Lloyd de Mause i Lawrence Stone, u svojim su radovima također zastupali gledište o radikalno drugačijem poimanju djetinjstva u prošlosti, ali su taj fenomen protumačili sasvim različito od svojega znamenitog prethodnika. Dok se de Mauseovo istraživanje najčešće samo iznimno opisuje kao nastavak Arièsova rada, knjiga Lawrencea Stonea *The Family, Sex and Marriage (Obitelj, spolnost i brak)* iz 1977. nerijetko se interpretira kao nastavak ili razrada *Stoljeća djetinjstva*. Riječju, Stoneov je prikaz povijesti obitelji u Engleskoj – unatoč Stoneovu odmaku od Arièsa,⁶⁴ no, ne treba zaboraviti, i Arièsovoj kritici Stonea⁶⁵ – općenito «bio pozdravljen kao uspješnija potkrjepa Francuzovih temeljnih tema u Engleskoj od one koju je sam učinio za Francusku».⁶⁶

U nastavku ću sučeliti Stoneova, Arièsova i de Mausova polazišta, metode i zaključke kako bih, naznačujući njihove sličnosti i razlike, uputila na neka od ključnih i/ili spornih mjesta Arièsove knjige.

⁶⁰ A. WILSON, "The Infancy of the History of Childhood: An Appraisal of Philippe Ariès", *History & Theory*, 19/1980., br. 2, 136.

⁶¹ ISTI, n. dj., 137. te R. T. VANN, "The Youth of Centuries of Childhood", *History & Theory*, 21/1982., br. 2, 283.

⁶² C. HEYWOOD, *A History of Childhood*, 12. te R. T. VANN, "The Youth of Centuries of Childhood", *History & Theory*, 21/1982., br. 2, 286.

⁶³ Nicholas ORME, *Medieval Children*, New Haven-London 2001., 3.-4.

⁶⁴ O tome vidi Steven OZMENT, *Ancestors. The Loving Family in Old Europe*, Cambridge-London 2001., 21.

⁶⁵ Vidi Arièsov prikaz Stoneove knjige – Philippe ARIÈS, "The Family, Sex and Marriage", *American Historical Review*, 83/1978., br. 5, 1221.-1225.

⁶⁶ S. OZMENT, *Ancestors*, 21.

U knjizi *Obitelj, spolnost i brak* Stone na temelju demografskih statistika i raznovrsnih pisanih izvora u rasponu od dnevnika preko književnih djela do oporuka uočava tri jasno odjeljiva, no povijesno djelomice međusobno uspo- redna tipa obitelji. Prvi od njih, prema Stoneu, traje od 1450. do 1630. godine i za njega je karakteristično da su odnosi između djeteta i roditelja emocionalno, a nerijetko i fizički, distancirani.⁶⁷ U drugom tipu obitelji koji traje od 1550. do 1700. godine odgoj djece obilježen je naglaskom na disciplini što Stone interpretira «kao prvu posljedicu većeg zanimanja za djecu».⁶⁸ I, konačno, treći tip obitelji – za koji je karakteristično da u svojem središtu ima dijete – Stone locira u razdoblje od 1640. do 1800. godine.⁶⁹ Doseg zaključaka svojega istraživanja Stone je izrijeком ograničio na Englesku, što je Ariès u prikazu njegove knjige ocijenio kao nepotreban partikularizam. Prema Arièsu «Stoneovo je istraživanje manje ograničeno no što je to on 'odredio': ono se odnosi na cijelu sjeverozapadnu Europu, čije se duboko kulturno jedinstvo odvija u pozadini različitih jezika, političkih sustava, religija i nacija».⁷⁰ Slično je uvjerenje o kulturnom jedinstvu zapadne Europe Ariès, čini se, gajio i u doba kada je pisao svoju knjigu o djetinjstvu, odnosno, kada je povijest koju je izrijeком locirao u doba francuskoga Starog poretka rekonstruirao uz pomoć vizualnih tekstova s područja gotovo cijele zapadne Europe. Freske, slike i skulpture rasprostrte na prostoru od Dunava do Atlantskog oceana tumačio je i opisivao kao da pripadaju jednom homogenom kulturnom krugu, ohrabrivši možda i time tolike inozemne čitatelje da zaključke njegove knjige (tek iznimno izvedene na temelju tekstova s onu stranu današnje francuske granice) interpretiraju kao neosporno valjane i u vlastitoj domovini.

Na pretjeranu partikularnost izvoda odnosi se i druga kritika što ju je Ariès uputio Stoneu. Broj tipova obitelji do kojega je došao Stone Ariès je ocijenio prevelikim je jer su fenomeni poput obitelji i ljubavi smješteni na razini nesvjesnog i inertni tijekom vremena.⁷¹ I ovo se Arièsovo gledište – koje je kao i ono o kulturnom jedinstvu Europe u suglasju s pristupima jednog dijela «novih francuskih povjesničara»⁷² – također zrcali u njegovim *Stoljećima djetinjstva*. Upravo zato što je djetinjstvo smatrao relativno stabilnim fenomenom, Ariès se posvetio rekonstrukciji njegova «glavnog tijeka». Upravo zato je, primjerice, reprezentacijsku putanju od umanjjenih odraslih u srednjovjekovnoj umjetnosti, preko malog Isusa i renesansnih anđelaka pa do realisti-

⁶⁷ Lawrence STONE, *The Family, Sex and Marriage: In England 1500-1800*, New York, Cambridge etc. 1979., 82.-87.

⁶⁸ *Isto*, 124.

⁶⁹ *Isto*, 254.-285.

⁷⁰ P. ARIÈS, "The Family, Sex and Marriage", *American Historical Review*, 83/1978., br. 5, 1221.

⁷¹ ISTI, n. dj., 1221.

⁷² O tomu vidi u P. H. HUTTON, "The History of Mentalities: The New Map of Cultural History", *History & Theory*, 20/1981., br. 3, 240.

čnih slika djece u 17. stoljeću, pratio kao da je riječ o pravocrtnom gibanju,⁷³ a ne mjestu susreta ili sukoba povijesno različitih koncepcija djetinjstva, ali i reprezentacijskih poetika. Pretpostavka da je djetinjstvo dugovječan i inertan fenomen omogućila mu je, nadalje, da zaključak kako u jednom dijelu srednjeg vijeka nije postojala razlika između odraslih i djece bez ograda protegne na cijeli srednji vijek.

Arièsovu interpretaciju srednjovjekovnog djetinjstva na trenutak ću ostaviti po strani kako bih se posvetila kratkom prikazu jedne još «inertnije» i po srednji vijek «nesretnije» povijesti djetinjstva. Nju je u uvodniku zbornika *The History of Childhood. The Evolution of Parent-Child Relationship as a Factor in History* (Povijest djetinjstva. Evolucija odnosa roditelj-dijete kao povijesni čimbenik) iz 1974. izložio američki povjesničar Lloyd de Mause⁷⁴ – autor kojeg je Orme zajedno sa Stoneom stavio uz bok Arièsu.

Prema de Mausu «povijest djetinjstva otkriva spor i jednoličan napredak kroz vrijeme». Ili nešto učenije rečeno, povijest djetinjstva je «evolucijski proces uvjetovan ponajprije psihodinamikom odnosa roditelja i djeteta, a ne ekonomskim čimbenicima».⁷⁵ De Mauseova «psihogena» interpretacija povijesti djetinjstva najčešće se, ako uopće, tek usput spominje u pregledima historiografskih istraživanja obitelji i djetinjstva.⁷⁶ Taj status ona među povjesničarima uživa otkako se pojavila na akademskom tržištu. U mnoštvu iznimno nepovoljnih kritika s kojima je dočekana svojom se blagonaklonošću, napominje de Mause,⁷⁷ isticao jedino prikaz koji je napisao Stone. On doduše njegov tekst nije obasuo pohvalama, ali se zapitao kako se «postaviti prema tako smionom, izazovnom, dogmatičnom, entuzijastičkom, bolesnom, a ipak izvornom jako dobro potkrijepljenom modelu».⁷⁸

Razlike između Stonea i Arièsa gotovo su neznatne ako se usporede s jazom koji dijeli de Mauseovu i Arièsovu povijest djetinjstva. Ariès je – podsjećam – ne bez čežnje prema prošlim vremenima napominjao da izostanak pojma o djetinjstvu u srednjem vijeku «ne znači da su djecu tada zapostavljali, odbacivali i zlostavljali» budući da «shvaćanje djetinjstva nije isto što i naklonost prema djeci».⁷⁹ Nasuprot tomu de Mause je smatrao da je «povijest djetinjstva košmar iz kojeg smo se tek počeli buditi. Što se ide dalje u prošlost, to

⁷³ Usp. P. ARIÈS, *L'enfant.*, 53.-74.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi.*, 58.-77.

⁷⁴ L. DE MAUSE "The Evolution of Childhood", *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 3.-73.

⁷⁵ Lloyd DE MAUSE, "On Writing Childhood History", *The Journal of Psychohistory*, 16/19-88., br. 2 (www.psychohistory.com/childhood/writetech1.htm – stranica posjećena 12. IV. 2003.)

⁷⁶ Vidi npr. M. ANDERSON, *Approaches.*, 15., zatim Hugh CUNNINGHAM, "The History of Childhood", *Images of Childhood*, (ur. C. Philip Hwang, Michael E. Lamb i Irving E. Sigel), Mahwah 1996., 27.-35. te Hugh CUNNINGHAM, "Histories of Childhood", *American Historical Review*, 103/1998., br. 4, 1195.-1209.

⁷⁷ L. DE MAUSE, "On Writing Childhood History", *The Journal of Psychohistory*, 16/1988., br. 2 (www.psychohistory.com/childhood/writetech1.htm – stranica posjećena 12. III. 2003.)

⁷⁸ L. STONE prema ISTI, n. dj.

⁷⁹ P. ARIÈS, *L'enfant.*, 177.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi.*, 176.

je niža razina brige za djecu i sve je vjerojatnije da djecu ubijaju, napuštaju, tuku i seksualno zlostavljaju».⁸⁰ Tu su de Mauseovu evolucijsku paradigmu potkopavali već i radovi koji su u zborniku slijedili iza njegova uvodnika,⁸¹ dok su joj se u potpunosti suprotstavila istraživanja – objavljena uglavnom nakon 1980-ih – koja su uvjerljivo potkrjepljivala zaključak da je snažna emocionalna povezanost između roditelja i djece tijekom povijesti stabilna.⁸² No, de Mauseova koncepcija povijesti djetinjstva ipak nije ostala bez sljedbenika. Nju su sve do nedavno slijedili uglavnom povjesničari okupljeni oko njegove nakladničke kuće *The Psychohistory Press* i časopisa *The Journal of Psychohistory*.⁸³

⁸⁰ L. DE MAUSE "The Evolution of Childhood". *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 3.

⁸¹ Riječ je ponajprije o priložima Mary M. MCLAUGHLIN, "Survivors and Surrogates: Children and Parents from the Ninth to the Thirteenth Centuries", *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 101.-181. te James B. ROSS, "The Middle-Class Child in Urban Italy, Fourteenth to Early Sixteenth Century", *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 183.-228.

⁸² Vidi npr. David HERLIHY, *Medieval Households*, Cambridge i London 1985., kao i L. POLLOCK, *Forgotten Children*., zatim Shulamit SHAHAR, "Introduction: On the History of Childhood in the Middle Ages", u S. SHAHAR, *Childhood in the Middle Ages*, London-New York 1990., 1.-7. te S. OZMENT, *Ancestors*., 54-76.

⁸³ Jedna od suradnica časopisa *The Journal of Psychohistory* je i slovenska publicistkinja i sociologinja Alenka Puhar. Nju u ovoj bilješci ne izdvajam tek zbog bibliografskog kuriozitetu – njezinu knjigu *Prvotno besedilo življenja. Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju* objavio je, naime, zagrebački nakladnik Globus – već i stoga što njezin članak "[Yugoslav Childhood] Childhood Nightmares and Dreams of Revenge" ("[Jugoslavensko djetinjstvo] Košmari djetinjstva i osvetnički snovi") objavljen 1994. godine upravo u časopisu *The Journal of Psychohistory* zorno pokazuje na koji način pojednostavljeni evolucionistički pristup povijesti (djetinjstva) omogućuje da drugo vrijeme ili drugi prostor, označimo i opišemo, a da ga pritom, usudujem se reći, malo razumijemo.

Sasvim sažeto rečeno, Puhar temeljem odabranih fikcionalnih i nefikcionalnih reprezentacija nasiljem obilježenih odrastanja u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori zastupa tezu da je fizičko, psihičko i seksualno nasilje nad djecom jedan od pokretača posljednjih ratnih zbivanja na tim područjima. Ili, njezinim riječima: "Ako su, kako je to rekao de Mause, ratovi odbljesci zlostavljanja kao prakse podizanja djece, tada onaj u Bosni nudi savršeni primjer: kaotično, mučilačko djetinjstvo koje je pretvoreno u kaotični, mučilački rat" – Alenka PUHAR, "[Yugoslav Childhood] Childhood Nightmares and Dreams of Revenge", *The Journal of Psychohistory*, 22/1994, br. 2 (www.psychohistory.com/yugoslav/yugoslav.htm – stranica posjećena 12. 03. 2003). Posegnuvši za zadržnom obitelji kao jednim od toposa balkanske egzotičnosti (usp. Jasna ČAPO ŽMEGAČ "Pogled izvana: Hrvatska i model 'balkanske obitelji'", *Otium*, 4/1996., br. 1-2, 103.-113.), Puhar u tom obliku obitelji prepoznaje i sjedište traumatičnih djetinjstava i model prema kojem je bila ustrojena SFRJ. Drugim riječima, ona uzroke rata detektira u nasilju nad i među djecom koje je, kako piše, bilo i jedna od značajki "pravih" raspadajućih zadržnih obitelji, kao i u sličnosti Jugoslavije iz 1980-ih s raspadajućom zadržnom "nesposobnom da se suoči sa zahtjevima suvremenog načina života", s jedne, te životom bez "starješine" u liku Josipa Broza Tita, s druge strane. Izvorište rata utjelovljeno je, dakle prema Puhar, u nasilju nad djecom karakterističnom za zadržnu obitelj, koja se pak – imaju li se na umu, primjerice, sljedeći radovi: Dunja RIHTMAN AUGUŠTIN, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb 1984. te Jasna ČAPO ŽMEGAČ, "Konstrukcija modela obitelji u Europi i povijest obitelji u Hrvatskoj", *Narodna umjetnost*, 33/1996., br. 2, 179.-196., nipošto ne može bez zadržke opisati kao dominantan balkanski i u europskim razmjerima endemski tip obitelji. Kao što su

Premda se de Mause, Stone i Ariès u literaturi ponekad označuju kao pripadnici istoga pristupa,⁸⁴ de Mauseov model jednoobraznog kretanja povijesti prema sve savršenijim oblicima, kojem se samo donekle priklanja i Stone, ipak se stubokom razlikuje od Arièsove povijesti djetinstva. Daleko od linearne i homogena razumijevanja povijesti, Ariès je u *Stoljećima djetinstva* isticao da su se prema djeci u Francuskoj 17. stoljeća istodobno odnosili i kao prema bićima koja služe za zabavu, ali i kao prema bićima koja uz mukotrpan trud valja osloboditi od grijeha i privesti spasenju. Slično tomu i novije su sinteze povijesti djetinstva usredotočene na rastresitost prošlih djetinstava.⁸⁵ One se, koliko im to žanr pregleda dopušta, bave «istodobnošću raznovremenog» koju svjedoči već i napomena da iskaz prema kojem «djeci treba omogućiti da se igraju, jer je to prirodno» ne potpisuje današnji pedagog, nego autor iz 13. stoljeća.⁸⁶ U prilog heterogenosti prošlosti govori i podatak da je u petom stoljeću papa Lav Veliki govorio o nevinosti djece i njihovoj dražesnosti, dok je obrazovana elita o djeci govorila kao o grešnicima.⁸⁷

Stone i de Mause, nadalje, povijest djetinstva smještaju ponajprije u okri-
lje obitelji te se s namjerom da rekonstruiraju kako su djeca u prošlosti živje-
la usredotočuju na odnos između djece i roditelja. Nasuprot tomu, Ariès nije
isključivo «privatizirao» i «oživljavao» djetinstvo. Njega nisu zanimali živo-
ti djece, nego ideja djetinstva unutar obiteljske zajednice, ali i društva opće-
nito. Upravo su povijesne mijene ideje djetinstva te odnos djece i roditelja
teme kojima su se povjesničari djetinstva proteklih desetljeća neprestano vra-
ćali.⁸⁸ Prevlast tih tema ogleda se, recimo, i u ustroju recentne knjige Colina
Heywooda o povijesti djetinstva.⁸⁹ Ona se u prvom, od ukupno tri pogla-

Geofrey Gorer i John Rickman u prvoj polovici dvadesetog stoljeća izveli zaključak da je ruska politička autoritarnost izdanak načina povijanja djece u Rusiji, a da pritom nisu uzeli u obzir da su djeca u većini europskih zemalja sve do kraja 18. stoljeća uglavnom bila povijana “u strucu” (Richard T. VANN, “The Youth of Centuries of Childhood”, *History & Theory*, 21/1982., br. 2, 279.-297.), tako je i Puhar pomoću neutemeljene pretpostavke o endemičnosti i rasprostranjenosti zadruga proglasila taj tip obitelji ključem za ratna zbivanja. Takvo tumačenje ratnih zbivanja na području bivše Jugoslavije imalo je oslonac u psihogenom pristupu prošlosti, ali i u okolnosti da su se ta zbivanja odvila na prostorima koji već imaju reprezentacijsku pozadinu europskoga drugog (usp. npr. Vesna GOLDSWORTHY, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*. New Haven-London 1998. te Marija TODOROVA, *Imaginarni Balkan*, Beograd 1998., prevele Aleksandra Bajazetov-Vučen i Marija Starčević), dakle, ondje gdje je i zlostavljanje moguće bez većeg otpora recenzentata i čitatelja opisati kao prevladavajuću, tim više, tradicijsku značajku odnosa odrasli-dijete i dijete-dijete.

⁸⁴ Tako npr. M. ANDERSON, *Approaches*, 39.-64. te N. ORME, *Medieval Children*, 4.

⁸⁵ Primjerice E. BECCHI i D. JULIA, “Storia dell’ infanzia, senza parole?”, *Storia dell’ infanzia*, (ur. E. Becchi i D. Julia), Roma-Bari 1996., VII.-XXVII., zatim H. CUNNINGHAM, *Children and Childhood*. te C. HEYWOOD, *A History of Childhood*.

⁸⁶ Prema H. CUNNINGHAM, “The History of Childhood”, *Images of Childhood*, (ur. C. P. Hwang, M. E. Lamb i I. E. Sigel), Mahwah 1996., 27.

⁸⁷ Prema C. HEYWOOD, *A History of Childhood*, 15.-16.

⁸⁸ Vidi npr. H. CUNNINGHAM, *Children and Childhood*, L. POLLOCK, *Forgotten Children*. te Edward SHORTER, *The Making of the Modern Family*, Glasgow 1977.

⁸⁹ C. HEYWOOD, *A History of Childhood*.

vlja, bavi različitim konceptima djetinjstva tijekom povijesti, dok se u drugom zadržava na odnosima djece i roditelja.

U dosadašnjim sučeljavanjima Stonea, de Mausea i Arièsa ustrajala sam na njihovim razlikama, premda sam ih u raspravu uvela kao vodeće predstavnike gledišta prema kojem je djetinjstvo u srednjem vijeku bilo bijedno u odnosu na današnja mjerila. Ariès, za kojega doba prije «otkrića» nove koncepcije djetinjstva nipošto nije «mračno»,⁹⁰ ponio je naslov jednog od vodećih predstavnika toga gledišta, jer je njegova teza o djetinjstvu u srednjovjekovlju bila polazište ili barem odskočna daska Stoneove i de Mauseove povijesti djetinjstva. Stone i de Mause u svojim radovima nisu, naime, doveli u pitanje Arièsov zaključak da «u srednjovjekovnom društvu koje smatramo polaznom osnovom, doživljaj djetinjstva nije postojao»,⁹¹ već su ponudili – nimalo optimističan – odgovor na pitanje kako su djeca živjela u društvu koje nije imalo današnji pojam o djetinjstvu. U tom je smislu njihove povijesti djetinjstva opravdano označiti kao nastavak ili reinterpetaciju konceptualno i empirijski najranjivijeg mjesta *Stoljeća djetinjstva*. Prirodu te ranjivosti uvjerljivo je pak razložio Bojan Baskar u pogovoru prijevoda Arièsove knjige na slovenski jezik. Baskar je Arièsovu «nevjerojatnu» tezu o djetinjstvu u srednjem vijeku usporodio sa zaključkom Luciena Febvrea da u 16. stoljeću nisu mogli postojati ateisti, jer u tadašnjoj mentalnoj strukturi nije bila moguća ateistička misao.⁹² Analogno Febvreu, Ariès je, piše Baskar, smatrao da ljudi u srednjovjekovlju dijete i nisu mogli zamisliti drugačije, nego kao «umanjenog odraslog» stoga što u tadašnjoj mentalnoj strukturi nije mogao postojati pojam o djetinjstvu. Kako je, dakle, Ariès zaključio da u srednjovjekovnoj mentalnoj strukturi nije mogao postojati pojam o djetinjstvu? Budući da nije razlikovao afektivnu i konceptualnu razinu od razine odnosa prema djetinjstvu,⁹³ on je temeljem uvida da su djecu u srednjem vijeku vizualno prikazivali kao «umanjene odrasle» zaključio da su se odrasli u tom razdoblju prema djeci odnosili isto kao i prema svojim vršnjacima. A ako su djecu u srednjem vijeku prikazivali kao umanjene odrasle i ako su se prema njima odnosili kao i prema odraslima, onda u tom razdoblju nije bila moguća ideja djetinjstva. Jedan je uvid, dakle, za Arièsa imao vrijednost triju, iako je on sam bio tek mogući trag različitog shvaćanja djetinjstva od današnjeg.

⁹⁰ P. ARIÈS, *L'enfant*, 314-315.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi*, 309-310.

⁹¹ P. ARIÈS, *L'enfant*, 178; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi*, 176.

⁹² B. BASKAR, "Nedeljski zgodovinar' in 'desni anarhist' Philippe Ariès (Spremna beseda)", u P. ARIÈS, *Otrok in družinsko*, 515.-516.

⁹³ Te je različite razine Ariès u svojoj knjizi obuhvatio pojmom *sentiment*. Hugh Cunningham napominje da je prijevodom sintagme *sentiment d'enfance* ("doživljaj djetinjstva") sa značenjski bitno užim pojmom *idea of childhood* ("pojam djetinjstva") Arièsova teza o srednjovjekovnom djetinjstvu dodatno radikalizirana među znanstvenicima engleskoga govornog područja. H. CUNNINGHAM, "Histories of Childhood", *American Historical Review*, 103/1998., br. 4, 1197.

Pojednostavljajući odnos povijesti i prošlosti, Ariès je okolnost da u srednjem vijeku nije našao tragove koji su povezani s današnjim poimanjem djetinjstva, jednostavno interpretirao kao negaciju, kao izostanak svakog pojma o djetinjstvu. No, uvid da francusko srednjovjekovno društvo možda i nije imalo naš pojam o djetinjstvu, nipošto nije dostatno uporište za tvrdnju da tada uopće nije postojala koncepcija djetinjstva.⁹⁴

Ostavljajući za sobom konceptualne boljke Arièsove interpretacije srednjovjekovnog djetinjstva, zadržat ću se, privodeći raspravu o toj temi kraju, na njezinoj empirijskoj ranjivosti. Ona dijelom proizlazi i iz okolnosti da je srednjovjekovlje kontekst, no ne i tema njegove studije. Toga je uostalom bio svjestan i Ariès koji je uvod drugoga francuskog izdanja svoje knjige zaključio mislju kako bi «odgnetanje stoljeća – tisućljeća! – koja su prethodila 16. stoljeću moglo otvoriti nove vidike. Upravo iz toga smjera treba da očekujemo odlučujuće napretke».⁹⁵ Tim je riječima priznao slabu točku svojeg rada, najavivši brojna mikropovijesna istraživanja srednjovjekovnog djetinjstva. Ona su isticala ne samo da je djetinjstvo i tada imalo status odjelitog razdoblja života,⁹⁶ nego i «da su roditelji materijalno i emocionalno ulagali u svoje potomke»⁹⁷. Ta su istraživanja, između ostaloga, podsjećala i na u srednjem vijeku općeprihvaćenu podjelu čovjekova života na doba koja gotovo da ima svoju usporednicu u Rousseauovoj i Piagetovoj podjeli djetinjstva na niz faza.⁹⁸ Koncept životnih doba Ariès u svojoj knjizi doduše nije previdio, ali ga je interpretirao kao potvrdu cikličkog shvaćanja životnoga vijeka.⁹⁹ Mikropovijesna istraživanja srednjovjekovnog djetinjstva iznosila su, nadalje, materijalne potkrjepe da su djeca u srednjem vijeku imala, primjerice, posebne knjige, odjeću, igračke i namještaj, ističući pritom da su materijalni ostatci samo dio dijakronijskih krhotina djetinjstva, koje bivaju sve sitnije i sve raspršenije što se ide dalje u prošlost. Analiza tih krhotina, slažu se Hugh Cunningham te Egle Becchi i Dominique Julia¹⁰⁰, visoko je rizična interpretativna djelatnost, jer su prijelomi, otkloni i pretapa-

⁹⁴ Tako npr. B. BASKAR, "Nedeljski zgodovinar' in 'desni anarhist' Philippe Ariès (Spremna beseda)", u Philippe ARIÈS, *Otrok in družinsko.*, 516. te H. CUNNINGHAM, "The History of Childhood", *Images of Childhood*, (ur. C. P. Hwang, M. E. Lamb i I. E. Sigel), Mahwah 1996., 28.

⁹⁵ P. ARIÈS, *L'enfant.*, 27; F. ARIJES [Philippe ARIÈS], *Vekovi.*, 31. Drugim riječima: "Kad bih danas pisao tu knjigu, više bih se čuvao iskušenja apsolutnog podrijetla, nulte točke, ali bi osnovne linije ostale iste. Imao bih samo u vidu osnovne datosti, i više bih se zadržao na srednjem vijeku i njegovoj 'bogatoj jeseni". P. ARIÈS, *L'enfant.*, 14-15.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi.*, 20.

⁹⁶ Tako, recimo, M. M. MCLAUGHLIN, "Survivors and Surrogates: Children and Parents from the Ninth to the Thirteenth Centuries", *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 101.-181. te J. B. ROSS, "The Middle-Class Child in Urban Italy, Fourteenth to Early Sixteenth Century", *The History of Childhood*, (ur. L. de Mause), New York 1974., 183.-228.

⁹⁷ S. SHAHAR, "Introduction: On the History of Childhood in the Middle Ages", u S. SHAHAR, *Childhood in the Middle Ages*, London-New York 1990., 1. Tako i, primjerice, D. HERLIHY, *Medieval Households.*, 125.-127. te N. ORME, *Medieval Children.*, 13.-128.

⁹⁸ O tomu vidi S. OZMENT, *Ancestors.*, 56.-57. i N. ORME, *Medieval Children.*, 6.-7.

⁹⁹ P. ARIÈS, *L'enfant.*, 34.-43.; F. ARIJES [P. ARIÈS], *Vekovi.*, 40.-48.

¹⁰⁰ H. CUNNINGHAM, "The History of Childhood", *Images of Childhood*, (ur. C. P. Hwang, M. E. Lamb i I. E. Sigel), Mahwah 1996., 34. i E. BECCHI i D. JULIA, "Storia dell' infanzia, senza parole?", *Storia dell' infanzia*, (ur. E. Becchi i D. Julia), Roma-Bari 1996., XXVI.-XXVII.

nja – što su se poredali prema klasnim, rasnim, rodnim i inim razdjelnicama – mogući u svakom povijesnom odsječku. Temelje pak te interpretativne prakse položio je Ariès svojom knjigom koja – premda nije besprijekorni «povijesni izvještaj» – ima golemu epistemološku važnost. Ona nije važna samo zato što je otvorila, a za neke i obuhvatila, novo područje istraživanja, nego i stoga što je interes tog područja usmjerila prema proučavanju djetinjstva kao kulturne konstrukcije, kao povijesno promjenjive i rastresite kategorije.

SUMMARY

DECADES OF ARIÈS' HISTORY OF CHILDHOOD

The author examines and problematizes the starting point and reception of Philippe Ariès' book *L'enfant et la vie familiale sous L'Ancien Régime* (*The Child and Family Life under the Old Regime*, in translation to other languages, *Centuries of Childhood*). According to many, this work has become institutionalized as the most seminal and essential title in this field of historiography to have appeared in decades. After a short review of Ariès's few predecessors, the author focuses on the relationship between his studies and the historiographical trends of the time, and a critique of their epistemological and methodological origins. In the second part of the text the author confronts L. Stone's and de Mause's work on the history of childhood with Ariès' conclusions and deductions, thus indicating which of his standpoints agree with newer histories of childhood and those which do not.

Key words: Philippe Ariès, history of childhood, historiography